

3. FACTORS SÒCIO-CULTURALS

RAMON CANALS
JAUME LORES

La salut mental de la població infantil de Catalunya es va deteriorant progressivament.

En moltes escoles la corba d'alumnes que requereixen assistència psicopedagògica a càrrec d'especialistes arriba ja al 20-25 %, en progressió ascendent.

El problema aleshores rau a esbrinar si aquesta epidèmia que va des de les dislèxies fins als brots neuròtics té unes causes familiars o escolars o si, com més aviat sembla, avui tant la família com l'escola estan pagant les conseqüències d'una situació socio-cultural.

Fixem-nos que aquest augment de patologia (1) (2) infantil coincideix amb una escola que cada vegada dona més importància a l'ortodòxia educativa i amb unes famílies cada vegada també més preocupades per la salut mental de llurs fills. Lògicament, doncs, tant la nova família com la nova escola haurien d'incidir en un descens quantitatiu de la psicopatologia infantil. I s'esdevé al revés. Això fa sospitar que la nova escola i la nova família es limiten a paliar una epidèmia, d'origen socio-cultural, que sense elles seria més grossa. Fan l'efecte de bombers que lluiten contra un foc que, des de les estructures econòmiques, socials i polítiques, hom va alimentant. A Catalunya aquesta incidència epidèmica ha coincidit amb una crisi de valors de la societat civil i l'entrada en massa de la població a la societat de consum.

Aquest fenomen el veurem més concretament si examinem la relació entre vicis socio-culturals i factors aptitudinals, de personalitat i de sociabilitat.

És un fet provat científicament l'estreta relació que hi ha entre la variable cultural i el desenvolupament de la intel·ligència (3) (4) (5) (6).

La nova societat ha incidit en la disminució del nivell cultural global, que històricament ha baixat des de l'any 1939 en ésser destruïda públicament la cultura catalana i la cultura popular (7). La societat catalana pot adquirir avui gràcies a l'anomenat «desarrollo económico» més productes culturals, però ha perdut els valors culturals d'avantguerra.

Per exemple, les megàpolis (i Barcelona en concret) són una organització tan irracional de l'espai, que aquest eix d'un procés d'evolució d'estructuració intel·lectual falla estrepitosament. Han estat destruïts el carrer tradicional, el barri, el nexa lògic entre barri i centre urbà. Això és un valor cultural que s'ha perdut. El nen està confinat a l'espai del seu habitatge, a l'espai de l'escola i en les famílies benestants a l'espai del segon habitatge (no integrat en cap poble) els caps de setmana. Són espais parcel·laris, compartimentats sense relació. No pot fer, doncs, l'aprenentatge nascut de l'espai continu, pis, casa, carrer, barri. Sols als 8 o 9 anys, quan hom el deixa anar sol pel carrer, pot continuar un procés d'exploració de l'espai interromput als 2-3 anys. La compensació en els casos esmentats del segon habitatge no arranja el problema. És un afegit que no té prou incidència en el procés d'exploració de l'espai. En aquest cas s'ha perdut un valor cultural —la ciutat racionalment organitzada— i hom el substitueix per un *producte* cultural: el segon habitatge, que no supleix el primer.

L'experiència dels gabinets de psicologia mostra un descens del factor espacial en els tests factorials influïnt capitalment en la intel·ligència global (8).

Amb l'organització de l'eix temporal s'esdevé quelcom d'anàleg.

L'estructura de la família nuclear i el ritme accelerat irracional de les nostres ciutats fan que no es puguin respectar les necessitats d'ús de temps dels nens, que restin sotmesos a un horari rígid i a un tracte apressat amb els grans, i que es produeixi la desconexió amb els ritmes temporals de la natura.

En el nen, el desequilibri del ritme temporal sumat a les deficiències sectorials espacials aboca a dificultats en la captació-percepció del món que l'envolta.

La pèrdua del valor cultural temps no queda palliada pels productes culturals (T.V., passejades, viatges, etc.) que s'ofereixen al nen i que serveixen sobretot per a omplir un temps d'entrada mal distribuït (9).

No ens ha d'estranyar aleshores que en una enquesta duta a terme recentment a Catalunya ens trobem amb un 30 % (en opinió dels mestres) de nenes que tenen dificultats en la lectura-escriptura (10), perquè aquesta demana una maduresa i una organització de l'espai-temps avui difícil d'aconseguir per motius extraescolars i extrafamiliars.

En el nostre país aquest problema s'agreuja a causa de la situació del català. El nen es veu obligat a aprendre un segon sistema de senyals —la lectura-escriptura— en una altra llengua, fet que pot arribar a produir-li una veritable neurosi lingüística (11).

Però on es veu més clara la incidència dels vicis sòcio-culturals és en el nivell de la personalitat.

A Catalunya portem 40 anys d'absència de democràcia ambiental i

institucional. No sols s'ha destruït la societat política sinó també, segons una frase de Gramsci, la societat civil.

Collectivament s'ha perdut aquell mínim de civisme que dóna una societat civil mínimament vinculant. Paulatinament l'home ha deixat de comportar-se com a ciutadà. Evaporats els valors religiosos que mig cohesionaven l'ètica repressiva de la societat catalana preconiliar, no hi ha valors collectivament admesos.

El fenomen és més intens que el de la despolitització, encara que tingui la base en aquest, i arriba als límits d'una descivilització. Les famílies, aleshores, es troben sense uns valors culturals amb significació col·lectiva per a oferir als fills i estan oscil·lant constantment entre el dogmatisme, la intolerància i la tolerància irracional (deguda a la inseguretat, la por i la buidor de continguts) (9). Aquesta inseguretat, compensada en darrer terme per brots d'autoritarisme, genera neurosis infantils. La repressió de la moral de postguerra s'ha autodestruït no per un procés de revolta moral i de descobriment de nous valors, sinó per simple erosió en obrir-se les duanes mentals del país. No hi ha ni una nova moral ni una nova cultura, sinó un buit ètic i cultural. D'aquí la dialèctica autoritarisme- feblesa en la família nova. I l'escola, pel seu cantó, s'ha renovat només a nivell d'instruments formals de transmissió de coneixements. No té ni nous valors ni nova cultura a oferir. Escola i família no poden suplir ni resoldre un problema sociocultural originat en la societat global. Poden posar palliatius, però ineficaços, per a deturar l'allau de conseqüències de l'absència de valors col·lectius (12).

En resum, s'està plantejant a nivells col·lectius el problema d'una manca o crisi d'identitat. Aquest fenomen col·lectiu afavoreix la patologia mental individual.

La manca d'identitat es tradueix a nivell de pares en manca de coherència en el procés educatiu, que provoca una inestabilitat i una falta de seguretat en el nen.

Els gabinets de psicologia infantil detecten molts més nens amb problemes caracterials, i l'índex de neuroticisme és en massa casos molt elevat. Hi ha una precocitat en l'aparició de símptomes que abans no es donaven o es retardaven a l'adolescència i la joventut i encara en menor escala (13) (14).

Però si el panorama de Catalunya del qual manquen estudis estadístics sembla agobiant, no pot ésser molt diferent el dels països capitalistes avançats on, si bé hi ha un ambient democràtic, existeix, alhora, una societat molt més competitiva que la nostra. Als Estats Units, per exemple, segons l'enquesta de Srole (15) sobre la població adulta, hi ha tan sols un 18,5 % d'absència de problemes psicològics davant un 58 % de presència de problemes psicològics atenuats i un clar 23,4 % de problemes psicològics greus.

A França, segons Chiland (16), la quarta part de la població infantil

resta lliure de problemes psicològics, però la meitat els presenta atenuats i l'altra quarta part declarats.

Aquestes xifres mostren la influència (en una societat amb millors escoles, millor assistència mèdica i major civisme), d'uns nivells quasi epidèmics de malaltia mental. La causa aquí no s'ha de buscar en el subdesenvolupament cultural, sinó en l'estructura competitiva de la societat. Estructura que en darrer terme depèn del tipus d'economia capitalista imperant.

El factor més clar en aquest tipus de societat és el de l'agressivitat, nascuda d'una frustració sorgida del deure de triomfar i escalar la piràmide social, i de la fàcil possibilitat (proclamada en tots els medis de comunicació) d'assolir la felicitat total. Qui no aconsegueix de triomfar, o qui perd els objectes que són inclosos en la felicitat, o qui no la troba —com és lògic— a través d'aquests objectes, se sent frustrat. L'agressivitat conseqüent l'esmerça contra els altres (i d'aquí les conductes insolidàries) o bé la dirigeix contra ell mateix, autoculpabilitzant-se, i d'aquí els trastorns psíquics que tenen com a base els sentiments de culpabilitat.

Les relacions nen-agressivitat, amb incidència en les frustracions, en la societat competitiva es poden tipificar en tres nivells aclaridors:

1) En primer lloc, la societat competitiva, que ofereix espais imaginaris a través del medis de comunicació, tanca el nen en un espai físic tant a la llar com a l'escola, insuficient per a les seves necessitats vitals.

L'espai mínim vital, herència del cervell de vegetal, és violat quasi continuament amb la lògica resposta agressiva.

2) Un altre indret on l'índex de frustració del nen és elevat és el creat pel consum dirigit, directament, als nens, amb el seu acompanyament publicitari. La publicitat assegura constantment la possibilitat de possessió d'objectes infantils imprescindibles, segons ella, per a la felicitat. El nen, com és lògic, no arriba a la possessió de molts dels objectes miraculosos i, tenint en compte l'escala de valors que li ha estructurat el missatge publicitari, se sent autènticament infeliç, frustrat doncs, i fa la clàssica resposta agressiva.

3) En un tercer nivell, la societat demana al nen èxits escolars. En la població infantil, com hem dit abans, els fracassos escolars es multipliquen, àdhuc en coses tan elementals com l'aprenentatge de la lectura-escriptura. En el context ambiental de la societat competitiva, aquell 30 % de nens que hem descrit com a fracassats davant l'imperatiu d'aprendre de llegir o d'escriure estan abocats a viure aquest fracàs com a frustració, que en la pràctica es concreta o en una conducta antisocial a l'escola o en una culpabilització i sentiment de minusvàlua (17) (18) (19).

En resum: la salut mental dels nens està absolutament condicionada per les estructures socio-culturals. Aleshores la tasca dels mestres, famílies, metges i psicòlegs que cada dia presten més atenció al nen, no són cap garantia que es deturi l'epidèmia psicopatològica. La societat competitiva

i en desenvolupament dedica d'una banda més esforços per a la salut mental, però per l'altra assenta les bases de la malaltia mental. En aquesta cursa la societat es preveu guanyadora davant els avanços de la psicopedagogia. El paper de l'higienista mental no es pot limitar, en conseqüència, a pal·liar o guarir casos individuals quan l'etiologia de la malaltia és a nivell col·lectiu. La recerca d'una societat alternativa, amb una nova cultura enfortida per una autèntica democràcia, apareix com a necessària. Però en el marc del capitalisme avançat ni la cultura ni la democràcia tenen prou força com per a deturar els condicionants socio-econòmics que en darrer terme fan una societat irracional i competitiva. L'alternativa, doncs, ha d'intentar de salvar la cultura i la democràcia a través d'un canvi d'estructures socio-econòmiques.

BIBLIOGRAFIA

1. PROST, A.: «L'enseignement en France (1800-1967)», Edit. Colin, París 1968.
2. KANNER, L.: «Psiquiatria infantil», Edit. Paídos, Buenos Aires.
3. SALVAT, H.: «La inteligencia», Edit. Península, Barcelona 1972.
4. TORT, M.: «Le quotient intellectuel», Edit. Maspero, París 1974.
5. GARCÍA YAGÜE, J.: «Manual del test Aptitudes Generales», Edit. CSIC, Madrid 1972.
6. SAUVI I GIRARD: «Population 1965», núm. 2.
7. DE MIGUEL, AMANDO: «Yo crítico», Edit. Cuadernos para el Diálogo, Madrid 1974.
8. *Gabinete de psicopedagogía. Escuela Costa i Llobera*: «Informe al Ministerio de Educación del 1.º curso de BUP experimental.»
9. BOSSARD I BOLL: «Sociología del desarrollo infantil», Edit. Aguilar, Barcelona 1969.
10. CANALS, R., JUBERT, J.: «Presència», núm. 420.
11. SIGUAN, ARNAU, RIBERA, etc.: «Bilingüismo y educación en Cataluña», Edit. Teide, Barcelona 1973.
12. GAY, QUITLET, PASCUAL: «Societat Catalana i reforma escolar», Edit. Laia, Barcelona 1973.
13. VIAL, PLAISANCE, BEAUVAIS: «Los malos alumnos», Edit. Narcea, S. A., Madrid 1970.
14. VIAL, PLAISANCE, BEAUVAIS: «Recherches pedagogiques», CRESAS, núm. 68, París 1974.
15. SROLE i collab.: «Mental health in the Metropolis, the Midtown Manhattan Study», Edit. Mc. Graw-Hill, Nova York 1962.
16. CHILLAND, C.: «L'enfant de six ans et son avenir», P. V. E., París 1973.
17. STORR, A.: «La agresividad humana», Alianza Editorial, Madrid 1970.
18. LABORIT, H.: «Introducción a una biología del comportamiento», Edit. de Bolsillo, Barcelona 1975.
19. DENKER, R.: «Elucidaciones sobre la agresividad», Edit. Amorrortu, Buenos Aires 1973.